
V. ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 378.1

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

**А. А. Роскладка, кандидат фізико-математичних наук;
Т. С. Глущенко**

Розвиток особистості, суспільства, нації і держави значною мірою залежить від рівня освіти. Сучасна освіта є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Відтворення і нарощення інтелектуального, духовного та економічного потенціалу суспільства є основною функцією освіти. Сьогодні освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [1, с. 4].

Для того щоб людство перейшло до економічних відносин нового типу – інтелектуальної економіки, необхідно розвивати рівень освіченості громадян. Професійний і досвідчений кадровий потенціал набуває вирішального значення в економічному та соціальному розвитку країни. Невід’ємним атрибутом громадянського демократичного суспільства, розвитку України в контексті європейської інтеграції з орієнтацією на права людини, свободу пересування є отримання освіти будь-якого рівня.

Вища освіта у сучасному економічному середовищі є не тільки можливістю отримати кваліфіковане робоче місце, але й адаптуватися до нових умов життя, пов’язаних зі значним розвитком науки і технологій і загальним розвитком суспільства загалом.

Сучасні проблеми розвитку вищої освіти та впровадження інноваційних методів управління в галузі вищої освіти є предметом дослідження українських таких науковців: В. Андрієнка, В. Бабуриної, Л. Віткіна, Б. Данилішина, О. Кратта, В. Куценко, С. Лаптева, Ю. Лисенка, О. Момота, С. Піддубної, Т. Фінікова [2–4] та багатьох інших.

Більшість досліджених публікацій містять науково-методичні та методологічні підходи в управлінні вищою освітою. Натомість ґрунтовний статистичний аналіз дає можливість відстежити динаміку зміни основних показників розвитку освіти, виявити її позитивні та негативні тенденції і вчасно реагувати на них з метою удосконалення діяльності вищих навчальних закладів.

Метою статті є проведення статистичного аналізу системи вищої освіти в Україні за основними показниками та виявлення загальних тенденцій її розвитку.

Тенденція до зростання кількості населення, що має вищу освіту спостерігається вже більш як півстоліття [5, 6]. Незважаючи на те, що протягом останніх п’яти років темпи зростання кількості фахівців із вищою освітою дещо уповільнилися, тенденція до зростання висококваліфікованих спеціалістів продовжує існувати і на сьогоднішній день в Україні більше чверті дорослого населення (від 22 років) має вищу освіту [5, с. 46; 6, с. 49].

Освітня галузь в Україні є однією з найбільших сфер економічної діяльності. У сфері надання освітніх послуг станом на 2011 р. працює близько 1 млн 700 тис. осіб працездатного віку [7, с. 75], що становить 13,8 % усіх найманих працівників в Україні. За цим показником освітня галузь є найбільшою галуззю невиробничої сфери економіки країни і в загальному розподілі найманих працівників серед усіх видів економічної діяльності поступається лише промисловості, де задіяні 24,5 % працездатного населення.

Система вищої освіти є найбільшим споживачем фінансових ресурсів (43 % від загальних витрат на освіту), причому ресурси між першим і другим етапами вищої освіти розподіляються як 96,3 та 3,7 % відповідно. При цьому 80 % витрат на перший етап вищої освіти спрямовуються вищим навчальним закладам III–IV рівнів акредитації.

Роблячи висновок із аналізу фінансування освіти в Україні, треба зазначити, що частка витрат державного сектора на освіту в Україні, яка становить 6,9 % ВВП, відповідає рівню розвинених країн Європи. До того ж, протягом 2007–2010 рр. частка державного фінансування системи освіти в країні збільшилася з 75 до 82 % [8, с. 14]. Однак аналіз розподілу витрат на освіту визначив досить низький рівень витрат у розрахунку на одного учня (студента). Середні витрати на одного учня (студента) в Україні 2010 р. становили 10759 грн, що на 20 % менше від середніх витрат на одного учня (студента) у країнах Європейського Союзу [8, с. 12]. Середні витрати на одного студента вищого навчального закладу за 2010 р. становили 15491 грн.

Однією з найбільших проблем залишається недостатній рівень оплати праці працівників освітньої галузі (табл. 1) [9, с. 190].

Таблиця 1

Середня заробітна плата працівників освіти

Показник	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Середня заробітна плата, грн	1060	1448	1611	1889	2081
% середнього рівня по економіці	78,4	80,2	84,5	84,3	79,0
Місце в рейтингу серед двадцяти видів економічної діяльності	16	16	14	14	16

Станом на 2011 р., середня заробітна плата працівників системи освіти більш як на 20 % відставала від середнього рівня по економіці загалом. Стабільно низький рейтинг заробітної плати серед усіх видів економічної діяльності підриває авторитет освітньої галузі і йде врозріз із прогнозованими показниками Національної доктрини розвитку освіти [10].

Проблеми освітньої галузі стають ще більш помітними при порівняльному аналізі її з іншими галузями сфери послуг в Україні. Протягом останніх десяти років обсяг реалізованих послуг у сфері освіти постійно знижується від 2,4 % у 2002 р. до 1,2 % у 2011 р. від загального обсягу послуг за всіма видами економічної діяльності [11, с. 301].

Падіння обсягів реалізованих послуг у сфері освіти призвело до того, що в 2011 р. сфера освіти виявилася єдиною серед усіх галузей

сфери послуг України, що мала від'ємний приріст (зниження на 4,4 %) порівняно з 2010 р. (рис. [12, с. 22]).

Це відбулося за рахунок зниження на 38305,3 тис. грн. обсягів послуг у сфері вищої освіти [12, с. 26], що свідчить про серйозні проблеми в управлінні вищими навчальними закладами, тому слід детально проаналізувати систему вищої освіти в Україні.

У табл. 2 [9, 13] представлені кількісні характеристики вищих навчальних закладів за останні 12 років. Загальна кількість вищих навчальних закладів поступово зменшується, починаючи з 2004 р. і у 2012 р. становила 823 навчальних заклади. У першу чергу це відбувається за рахунок зменшення ВНЗ I–II рівня акредитації, кількість яких скоротилася на 21 %. Натомість кількість ВНЗ I–IV рівня акредитації залишається практично сталою.

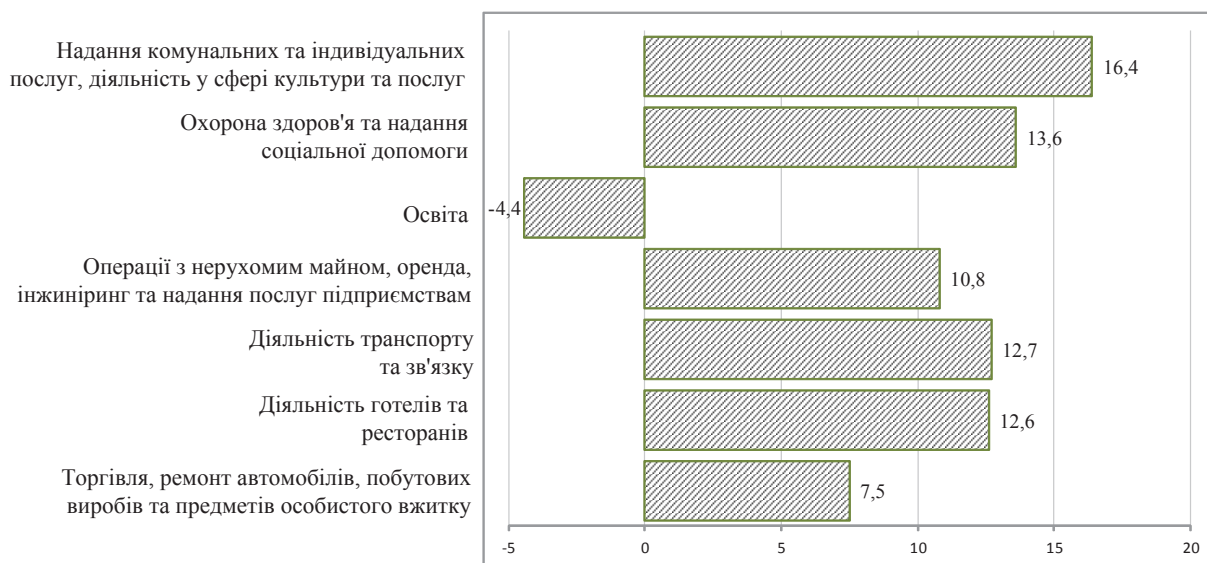

Рис. Приріст (зниження) обсягів реалізованих послуг за видами економічної діяльності (2011 р. у відсотках до 2010 р., у порівняних цінах)

Чисельність студентів вищих навчальних закладів I–II рівня знижується приблизно однаковими темпами з 2004 р., натомість для ВНЗ II–IV рівня акредитації темпи зниження чисельності студентів значно суттєвіші, за останні 5 років кількість студентів цих ВНЗ скоротилася на 22,8 %. Кількість випускників ВНЗ у минулому році була найбільшою за останні роки і сягнула 654,7 тис. осіб. Не зважаючи на невелике збільшення кількості вступників до ВНЗ III–IV рівня акредитації, 2012 р. загальна тенденція до зниження кількості студентів, що вступають на перший курс, залишається актуальною. Кількість випускників вищих навчальних закладів, яка стрімко зростала з 2005 р. і досягла 2010 р. значення 654,7 тис. студентів, знизилася за два останні роки на 6,4 % і 2012 р. становила 612,9 тис. осіб.

Таким чином, кількісні характеристики діяльності вищих навчальних закладів також свідчать про серйозні проблеми у сфері вищої освіти, які потребують негайного вирішення за рахунок упровадження інноваційних методів управління вищими навчальними закладами.

Спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості ВНЗ державної і комунальної власності та збільшення ВНЗ приватної власності. Станом на 2012 р. у державній

і комунальній власності знаходиться близько 77 % ВНЗ, у приватній власності (у тому числі у власності Укоопспілки) – 23 % вищих навчальних закладів.

Згідно зі статтею 23 Закону України «Про вищу освіту» [14] у вищих навчальних закладах державної і комунальної форм власності кількість студентів, прийнятих на перший курс на навчання за державним замовленням, повинна становити не менше ніж 51 % від загальної кількості студентів, прийнятих на навчання на перший курс. Проте, в системі доступу громадян для здобуття вищої освіти все відчутніший вплив ринкових відносин. У середньому за останні 5 років більшу частину студентів, прийнятих до вищих навчальних закладів, становлять особи, яких зараховано на контрактній основі [8, с. 9].

До позитивних тенденцій розвитку діяльності вищих навчальних закладів слід віднести збільшення конкурсу при вступі до ВНЗ за останні п'ять років [11, с. 445]. Особливо помітним є зростання конкурсу на денну форму навчання у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, де у 2008 р. порівняно з 2007 р. конкурс виріс майже вдвічі. На нашу думку, це пов'язано із революційними подіями, що відбулися в рамках процесу формування контингенту студентів:

Таблиця 2

Кількісні характеристики вищих навчальних закладів України у 2001–2012 рр.

Рівень акредитації	Рік											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
I–IV	Кількість ВНЗ	983	997	1009	966	951	904	881	861	854	846	823
	Кількість студентів	2 109,3	2 269,8	2 436,7	2 575,2	2 709,1	2 813,8	2 763,8	2 599,4	2 491,3	2 311,6	2 170,1
	Кількість студентів, що вступило до ВНЗ	588,3	612,3	635	657,4	672,2	658,9	633,7	539,6	463,9	419,6	441,1
I–II	Кількість випускників ВНЗ	460,3	512,2	579,4	464,4	515,1	551,5	602,7	642,1	654,7	626,5	612,9
	Кількість ВНЗ	665	667	670	619	606	570	553	511	505	501	489
	Кількість студентів	561,3	582,9	592,9	548,5	505,3	468	441,3	399,3	354,2	356,8	345,2
III–IV	Кількість студентів, що вступило до ВНЗ	201,2	203,7	202,5	182,2	169,2	151,2	142,5	114,4	93,4	105,1	99,8
	Кількість випускників ВНЗ	147,5	155,5	162,8	148,2	142,7	137,9	134,3	118,1	114,8	96,7	92,2
	Кількість ВНЗ	318	330	339	347	345	350	351	353	350	345	334
III–IV	Кількість студентів	1 548	1 686,9	1 843,8	2 026,7	2 203,8	2 318,6	2 372,5	2 245,2	2 129,8	1 954,8	1 824,9
	Кількість студентів, що вступило до ВНЗ	387,1	408,6	432,5	475,2	503	507,7	491,2	425,2	370,5	314,5	341,3
	Кількість випускників ВНЗ	312,8	356,7	416,6	316,2	372,4	413,6	468,4	505,2	527,3	529,8	520,7

- з 2008 р. обов'язковою умовою вступу до вищого навчального закладу є проходження зовнішнього незалежного оцінювання, яке створює умови рівного доступу до вищої освіти для всіх, незалежно від матеріальних можливостей;

- з 2008 р. починає діяти Інформаційно-пошукова система «Конкурс», яка робить прозорою вступну кампанію до вищих навчальних закладів;

- з 2011 р. запроваджено можливість дистанційного подання заяви до ВНЗ через систему «Електронний вступ», що дозволяє значно скоротити час і фінансові витрати як абітурієнтів і їхніх батьків, так і вищих навчальних закладів.

Надання освітніх послуг вищими навчальними закладами є основною метою їх функціонування. Однак для комплексного аналізу сучасного стану та перспектив розвитку вищих навчальних закладів слід також оцінити показники наукової діяльності ВНЗ як важливої складової інноваційного розвитку вищих навчальних закладів.

Проти більшої кількості серед науково-дослідних інститутів установ, що мають аспірантуру, кількість аспірантів у 2011 р. у вищих навчальних закладах майже в 6 разів перевищує чисельність аспірантів науково-дослідних інститутів. Про ефективність підготовки наукових кадрів в аспірантурі свідчить кількість аспірантів, випущених із захистом дисертації. Ця чисельність майже в 13 разів перевищує аналогічний показник серед науково-дослідних інститутів, а у відсотковому еквіваленті – в 2,3 рази.

Подібна ситуація спостерігається і при підготовці докторантів. Кількість докторантів у вищих навчальних закладах більш ніж в 4 рази перевищує аналогічний показник серед науково-дослідних інститутів, а кількість докторантів, випущених із захистом дисертацій, – більш ніж в 10 разів за кількістю осіб і в 2,5 рази більше у відсотковому еквіваленті.

Одним із найбільш об'єктивних показників ефективності наукової роботи можна вважати запропонований у 2005 р. індекс Гірша (h-індекс), що залежить від кількості наукових

публікацій і кількості цитувань цих публікацій за показниками наукометричних баз. Слід відмітити малу кількість ВНЗ, які мають індекс Гірша (станом на квітень 2011 р. вона становила 11,8 % загальної кількості ВНЗ), досить повільне і нерівномірне зростання кількості вищих навчальних закладів, які мають індекс Гірша.

Однією з основних негативних тенденцій у науковій діяльності є постійне скорочення кількості науковців, які беруть участь у науково-дослідній роботі, попри зростання кількості фахівців із науковим ступенем [11, с. 321; 15, с. 5]. До того ж, частка спеціалістів із науковим ступенем, що виконують наукові та науково-технічні роботи за основним місцем роботи, становила на кінець 2010 р. лише 21,8 % [16, с. 30].

Така стала негативна тенденція (рис. 2) [11, с. 321; 15, с. 5] повинна спонукати до консолідації наукового потенціалу у вирішенні проблем вищої освіти шляхом пошуку нових інноваційних підходів до управління процесами вищого навчального закладу.

Система української освіти є однією з найбільших сфер економічної діяльності, яка має ряд позитивних тенденцій розвитку. Спостерігається стійке зростання частки населення з вищою освітою, збільшується конкурс при вступі до ВНЗ, зростає кількість науковців вищої кваліфікації. Разом з тим аналіз макроекономічних показників освітньої галузі в Україні виявив і серйозні проблеми у розвитку освіти: низький рівень заробітної плати освітян, малі витрати на одного студента, загальне падіння обсягів наданих послуг у сфері вищої освіти. Актуальними залишаються загальна тенденція до зниження кількості студентів, які вступають на перший курс, а також проблеми якісної підготовки фахівців вищої кваліфікації згідно з Національною рамкою кваліфікацій і вимогами роботодавців. Подолання проблем у сфері вищої освіти можливо лише у разі відмови від спонтанного та ситуаційного керування, переходу від функціонально-ієрархічного до процесного управління і впровадження ефективної системи моніторингу, діагностики та контролю процесів діяльності ВНЗ.

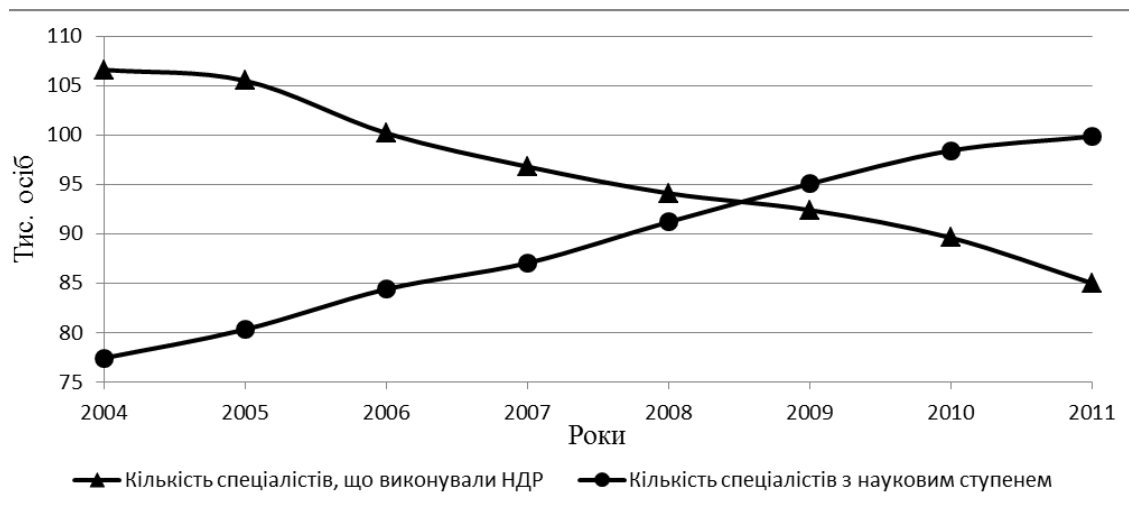

Рис. 2. Динаміка зміни кількості фахівців з науковим ступенем і спеціалістів, що виконували науково-дослідну роботу

ЛІТЕРАТУРА

1. Національні рахунки освіти у 2008–2010 роках [Статистичний бюлетень] / Державна служба статистики України. – К. : Вид-во ДССУ, 2012. – 67 с.
2. Система фінансового менеджмента вищого навчального закладу / [Лысенко Ю. Г., Андриенко В. Н., Бабурина В. И. и др.] ; под ред Ю. Г. Лысенко и В. Н. Андриенко. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2004. – 602 с.
3. Побудова систем управління якістю вищих навчальних закладів / [Віткін Л. М., Лаптев С. М., Фініков Т. В., Піддубна С. М.]. – К. : Таксон, 2009. – 563 с.
4. Данилішин Б. М. Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти / Б. М. Данилішин, В. І. Куценко // Вісник НАН України. – 2005. – № 9. – С. 26–35.
5. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2011 р. : [стат. зб.] / Державний комітет статистики України. – К. : Вид-во ДКСУ, 2011. – 79 с.
6. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 р. : [стат. зб.] / Державна служба статистики України. – К. : Вид-во ДССУ, 2012. – 81 с.
7. Економічна активність населення України 2011 : [стат. зб.] / Державна служба статистики України. – К. : Вид-во ДССУ, 2012. – 207 с.
8. Національні рахунки освіти у 2008–2010 роках : [ст. бюл.] / Державна служба статистики України. – К. : Вид-во ДССУ, 2012. – 67 с.
9. Україна в цифрах – 2011 : [стат. зб.] / Державна служба статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Вид-во ДССУ, 2012. – 251 с.
10. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України № 347/2002 від 17.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. – Назва з екрана.
11. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.
12. Діяльність підприємств сфери послуг : [ст. бюл.] / Державна служба статистики України. – К. : Вид-во ДССУ, 2011. – 160 с.
13. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
14. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>. – Назва з екрана.
15. Підготовка наукових кадрів у 2011 році : [ст. бюл.] / Державна служба статистики України. – К. : Вид-во ДССУ, 2012. – 33 с.
16. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : [ст. зб.] / Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.